Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

КОЗЕЛКО ІРИНА РОМАНІВНА

УДК 811.161.2’342’36:07(=161.2)(430)«18/19»](043.3)

ЛІНГВІСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В. СІМОВИЧА В КОНТЕКСТІ ГРАМАТИК КІНЦЯ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Спеціальність: 10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

ЛЬВІВ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Кочан Ірина Миколаївна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри українського
прикладного мовознавства

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Загнітко Анатолій Панасович,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса,
завідувач кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Сімович Оксана Ігорівна,
Інститут українознавства
імені І. Крип'якевича НАН України,
старший науковий співробітник
відділу української мови

Захист відбудеться «29» жовтня 2019 року о 14-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, філологічний факультет, ауд. 312.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «27» вересня 2019 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Осмислення мовознавчої спадщини минулого завжди актуальне. Дослідження лінгвістичної термінології в аспекті її становлення у працях окремого вченого – це окреслення національної специфіки та ідіостилю певної особистості, її творчого доробку, шляхів пошуку вдалого терміна на позначення того чи іншого мовознавчого поняття.

Постать В. Сімовича була у полі зору З. Терлака та М. Білоус, Л. Ткач (Тарновецької). Вони детально подали біографію вченого, показали його зацікавлення, внесок науковця в українську культуру, науку. Зокрема, М. Білоус та З. Терлак у життєво-бібліографічному нарисі детально описали основні віхи життя і творчості цієї видатної людини. Випускник філософського факультету Чернівецького університету здобув освіту за спеціальністю «українська, слов'янська та класична філологія», був залюблений у цю наукову сферу і став найкращим учнем С. Смаль-Стоцького, який був завжди за взірець для В. Сімовича. Наукові погляди вчителя, його трактування лінгвістичних явищ знайшли відгомін у працях вдячного учня.

У колі зацікавлень В. Сімовича були фонетика і морфологія, проблеми синтаксису, стилістика і культура мови, проблеми українського правопису.

Лінгвістична термінологія у працях В. Сімовича ще не була об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження, чим і зумовлена актуальність теми, хоч в окремих працях аналізують його граматики та визначають їхню роль в утвердженні сучасної граматичної терміносистеми (О. Горбач, Н. Москаленко, Ю. Шевельов та ін.).

В основу дослідження лінгвістичної термінології у працях В. Сімовича покладено: 1) *історію та теорію вивчення української мовознавчої термінології загалом* (В. Захарчин, М. Лесюк, Н. Ляшук, Г. Мацюк, О. Медведь, Н. Москаленко, В. Німчук, І. Огієнко, Д. Якимович-Чапран); 2) *історію становлення термінів окремих мовознавчих розділів: фонетичного* (Н. Москаленко, Г. Циганок); *морфологічного* (Н. Москаленко, І. Ярошевич); *словотвірного* (О. Горда); синтаксичного (Н. Гуйванюк); 3) *дослідження лінгвістичної термінології окремих персоналій*: І. Франка (Є. Регушевський), М. Драгоманова (В. Деркач), В. Чапленка (І. Мамчич), І. Панькевича (О. Кацімон), О. Курило (О. Ципердюк, Ю. Чернобров), С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера, О. Синявського (Л. Пена). Т. Когут детально описала його педагогічну та просвітницьку діяльність (Івано-Франківськ, 2007), О. Сімович писала про роботу свого прадіда над унормуванням українського правопису (Чернівці, 2008) тощо.

В. Сімович творив у той час, коли існувало Наукове товариство імені Т. Шевченка, членом якого він був.

На східних теренах запрацювали наукові товариства, які займалися теорією терміна, виробляли його норми, опрацьовували галузеві терміносистеми. Учений також долучився до процесу збору та упорядкування терміносистем. Зокрема, 1911 р. вийшла праця «Дидактика. Доповнена основами логіки» С. Канюка, до якої

В. Сімович уклав словник психологічних, логічних, дидактичних термінів, які тісно пов'язані з методикою та педагогікою. Долучився В. Сімович і до творення та удосконалення мовних термінів. Розглядаючи його лінгвістичну термінологію власне у зіставному аспекті на матеріалі різних граматик того часу, зможемо побачити формування граматичної термінології української мови у працях одного автора.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає науковому напряму кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка «Комунікативно-прагматичні та лінгводидактичні аспекти дослідження української мови в діахронії та синхронії на різних етапах розвитку» (реєстраційний номер 0115U003719). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (витяг із протоколу № 9/2 від 27 лютого 2013 р.; уточнено у протоколі № 39/3 від 25 березня 2015 р.).

Мета роботи: дослідити зафіксовані в граматиках В. Сімовича терміни на позначення понять фонетики, морфології, синтаксису в контексті мовознавчої думки його часу, виявити їх структуру, творення, розглянути вибір тієї чи іншої наукової назви, побачити, які з них увійшли до лінгвістичної терміносистеми сучасної української літературної мови.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань:**

1) виокремити кваліфікаційні праці українських вчених, що досліджували лінгвістичну термінологію, та окреслити коло їхніх зацікавлень;

2) виявити граматики, що передували появі посібників В. Сімовича, щоб з'ясувати його наукову позицію;

3) зіставити граматики В. Сімовича з граматиками його часу щодо використання лінгвістичних термінів на позначення одних і тих самих понять;

4) проаналізувати лінгвістичні терміни, що увійшли до граматик В. Сімовича, щодо форми і змісту;

5) порівняти терміни на позначення понять фонетики, морфології, синтаксису, якими послуговувалися тогочасні граматисти, з терміносистемою В. Сімовича;

6) визначити Сімовичеві терміни, що увійшли до сучасної лінгвістичної терміносистеми;

7) укласти зіставні таблиці лінгвістичних термінів на основі аналізованих праць.

Об'єкт дослідження – 893 лінгвістичні терміни у працях В. Сімовича «Практична граматика української мови» (Раштат, 1918) та «Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (Ляйпціґ, 1921).

Предмет дослідження – процес формування та становлення лінгвістичних термінів на позначення фонетичних, морфологічних та синтаксичних понять у граматиках В. Сімовича, спостереження над їх удосконаленням, нормалізацією на тлі тогочасних граматичних видань.

Джерельною базою роботи слугували: «Практична граматика української мови» (Раштат, 1918) та «Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (Ляйпціґ, 1921). А також підручники і посібники того часу: «Граматика руської мови» С. Смаль-Стоцького та Ф. Ґартнера (1893), «Методична граматика рускої мови» В. Коцовського, І. Огоновського (1894), «Коротка граматика української мови» П. Залозного (1906), «Коротка українська граматика для школи» Г. Шерстюка (1907), «Українська граматика для школи» Г. Шерстюка (1909), «Грамматика українського язика» (ч.І) І. Нечуя-Левицького (1913), «Грамматика української мови» (ч.ІІ) І. Нечуя-Левицького (1914), «Українська граматика» Є. Тимченка (1917), «Початкова граматика української мови» О. Курило (1918) тощо.

Методи дослідження. У дисертації використано комплекс наукових та лінгвістичних методів та методик, серед яких прийоми індукції та дедукції, аналізу і синтезу, кількісних підрахунків, спостереження та систематизації, а також методи: описовий, зіставний.

Метод лінгвістичного спостереження дав можливість виявити терміни на позначення лінгвістичних понять у тогочасних граматиках авторів різних регіонів України. *Описовий метод* застосовано для короткого огляду граматик того часу. *Зіставний метод* використано для зіставлення лінгвістичних термінів В. Сімовича з аналогічними термінами граматик його доби, допоміг виявити специфіку називання того чи іншого лінгвістичного поняття у працях ученого, побачити удосконалення лінгвістичної терміносистеми у різних виданнях його граматик. *Прийом кількісних підрахунків* дозволив показати кількість тих чи інших спеціальних лексем у різних розділах Сімовичевих граматик, зробити висновки щодо уживання термінів різних тематичних груп, показати входження частини з них до сучасної лінгвістичної терміносистеми.

Наукова новизна дослідження:

–*вперше* в українському мовознавстві комплексно досліджена лінгвістична терміносистема В. Сімовича за матеріалами його граматик 1918, 1921 рр.;

–*простежено* авторські пошуки вдалого терміна на позначення того чи іншого поняття фонетики, морфології, синтаксису;

–*поглиблено* розгляд процесу становлення окремих лінгвістичних термінів у граматиках початку ХХ ст.;

–*виявлено* конкретні терміноодиниці, які увійшли в сучасну лінгвістичну терміносистему.

Теоретичне значення роботи. Викладені в дисертації теоретичні положення поглиблюють та уточнюють знання про закономірності формування та розвитку лінгвістичної терміносистеми української мови. Вони можуть слугувати підґрунтям для теоретичних студій з українського термінознавства, уможливлюють тенденції його подальшого розвитку, сприятимуть внормуванню та упорядкуванню конкретної терміносистеми.

Практичне значення. Результати дослідження можуть послужити для укладання лексикографічних праць авторських термінів та їх тлумачень, а також у написанні навчальних посібників з лінгвістичного (граматичного) термінознавства.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням. Статей, написаних у співавторстві, немає.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, висвітлено у виступах на: IV Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острог, 25 червня 2015); Міжнародній науковій конференції «Теорія і практика викладання української мови як іноземної» (Львів, 14–15 травня 2015); Міждисциплінарній науково-практичній конференції «Мова. Наука. Культура» (присвяченій 85-річчю Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка) (Харків, 10 червня 2015); Міжнародній науковій конференції «Теорія і практика викладання української мови як іноземної та мови професійного спрямування» (Львів, 14–15 квітня 2016); Міжнародній науковій конференції «Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри» (Рівне, 15–16 вересня 2016); XIV Міжнародній науковій конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт 2016» (Львів, 29 вересня – 1 жовтня 2016);. VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Культура мови в українському суспільстві» (Дніпро, 19 – 20 квітня 2018).

Публікації. Основний зміст роботи висвітлено у 14-и публікаціях: 1 з них у закордонному виданні та 7 – у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України. 3 статті внесено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus» та «Google Scholar». 3 статті у збірниках наукових праць.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, змісту, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (285 найменувань), 4 додатків. Повний обсяг роботи – 273 сторінки, основний зміст роботи викладено на 165 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, визначено об’єкт, предмет і методи дослідження, подано джерельну базу, наукову новизну роботи, окреслено її теоретичне і практичне значення, представлено інформацію про апробацію одержаних результатів, описано обсяг та структуру роботи.

У ***першому розділі «Історико-методологічні засади аналізу лінгвістичної термінології у працях українських учених»*** окреслено основні принципи роботи, проаналізовано життєвий і науковий шлях В. Сімовича, розглянуто українські граматики, що передували появі навчальних книжок вченого, окреслено

напрями дослідження лінгвістичної термінології у кваліфікаційних працях українських вчених.

Підрозділ 1.1. «Лінгвістична термінологія у наукових працях українських дослідників». Розгляду мовознавчої термінології присвячено чимало дисертацій, монографій. Серед них роботи М. Лесюка, Г. Мацюк, Н. Москаленко, Д. Якимович-Чапран, які проаналізували граматики певних історичних періодів, спорадично звертаючи увагу на ті чи інші лінгвістичні терміни.

За період з 1999 до 2017 р. у полі зору вчених була українська граматична термінологія загалом (В. Захарчин, О. Медведь), а також філологічна термінологія персоналій (Є. Регушевський, В. Деркач, О. Кацімон, І. Мамчич, В. Чикут). Досліджувалися підсистеми української мови на різних етапах її функціонування (І. Ярошевич, Г. Циганок, Ю. Чернобров), семантична основа лінгвістичних термінів (Л. Рогач), лексична та концептуальна багатозначність лінгвістичної термінології (Н. Ляшук), семантичні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах (Л. Радомська) тощо.

У *підрозділі 1.2. «Дослідження мовознавчої спадщини В. Сімовича»* йдеться про велич цього ученого, його наукові зацікавлення. Постать цієї унікальної особи отримала тавро «буржуазного націоналіста», тому тривалий час його наукові праці були вилучені з бібліотек, чим зумовлена необізнаність багатьох мовознавців описати науковий доробок ученого і повернути його в історію нашої мови.

Праці про нього з’являються ще до Другої світової війни. У 1922 р. у журналі «Слово» Ю. Шевельов представив науковій спільноті мовознавчі праці В. Сімовича, виокремивши їхні напрями: *історична морфологія* і *фонетика* української мови, *історія української граматики* й *правопису, стилістика.*

Більшість праць про вченого з’явилася в діаспорі. 1944 р. в Нью-Йорку вийшов історико-меморіальний збірник «Василь Сімович», 1953 р. у Вінніпезі – брошура П. Коваліва «Василь Сімович». У 1981 р. в Оттаві побачили світ філологічні розвідки й статті Юрія Шевельова про цього українського вченого. Також написали дослідження про В. Сімовича С. Гординський, В. Дорошенко та ін.

Уже в роки Незалежності життєвий і творчий шлях ученого описали М. Білоус, З. Терлак (1995 р.), чимало статей про нього, а також двотомник праць ученого видала Л. Ткач (Тарновецька). Т. Когут захистила дисертацію «Педагогічна та просвітницька діяльність Василя Сімовича (1880–1944)» (Івано-Франківськ, 2007), у якій окреслила напрями і зміст педагогічної та просвітницької діяльності ученого-мовознавця, педагога. Науковий інтерес до граматик В. Сімовича знаходимо у працях О. Горбача, О. Кацімон, В. Зубченко та ін.

У своїх працях автор дбав про доступну форму викладу теоретичного матеріалу, використовував доступну і зрозумілу термінологію. Граматики, на думку Ю. Шевельова, є намаганням В. Сімовича всі правила й закономірності української мови зробити нормою.

У *підрозділі 1.3. «Українські граматики, що передували появі навчальних книжок В. Сімовича»* розглянуто перші українські граматики XVI–XVII ст., за

якими простежуємо становлення граматичних термінів. Це трактат «О осмихъ частехъ слова», «Адельфотес», «Грамматіка словенска» Л. Зизанія, «Граматика славенскія» (або «Синтагма») М. Смотрицького, що була єдиним шкільним посібником із граматики упродовж століття. Чимало граматик створювалися іноземними мовами. Зокрема, граматики І. Ужевича, М. Лучкая латинською, І. Левицького німецькою мовою і дві польською – І. Ваґилевича і І. Лозинського. А ще були граматики М. Осадци, Г. Шашкевича, П. Дячана, О. Огоновського та ін.

На початку XIX ст. з'являються навчальні книжки: «Граматика» Є. Копітара (1808), «Граматика» М. Лучкая (1830), граматики Т. Глинського (1845), «Галицко-руська граматика для легчайшего выучения галицко-руского юношества» Г. Паславського (1848). Науковці по-різному характеризують цей період. Н. Москаленко визначила період з кінця XVI – до кінця першої половини XIX ст. *підготовчим*. В. Чапленко назвав цей період *стихійним*. Одні науковці схилялися до назв, запозичених із грецьких, латинських граматик, а інші сприяли зародженню автохтонних термінів. З другої половини XIX ст. помітна тенденція до засвоєння галицьких термінів.

Другий розділ «Граматики В. Сімовича в контексті його доби». Увага в розділі зосереджена на граматиках та посібниках з української мови кінця XIX – поч. XX ст. У цей період Україна була поділена між кількома державами, тому зовнішньомовні чинники мали вплив на розвиток мови. Не було умов для витворення спільних загальнолітературних норм, що об'єднали б мовно-літературну практику українців, які жили в різних державах. Була відсутня єдина національна школа.

Підрозділ 2.1. «Українські граматики кінця XIX – початку XX ст. в оцінці В. Сімовича, його сучасників та науковців сьогодення» подає відомості про граматики С. Смаль-Стоцького, Ф. Ґартнера (1893), В. Коцовського, І. Огоновського (1894), П. Залозного (1906), Г. Шерстюка (1907), І. Нечуя-Левицького (1914), Є. Тимченка (1917), О. Курило (1918) щодо їхньої структури та наповнення лінгвістичними термінами. Окрема увага приділена підручникам В. Сімовича, їхній ролі у нормалізації української мови та її термінології.

«Практична граматика української мови» (1918) (далі – ПГМУ) В. Сімовича вийшла у світ у Раштаті. Вона призначалася для військовополонених-учнів в Австрії та Німеччині і була видана їхніми зусиллями. Навчальна книга складається з розділів: «Звуки», «Слова», «Речення» та двох додатків: «Додаток до науки про слова», «Додаток до складні». Натомість друге видання *«Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці»* (далі – ГУМ) видане у Ляйпціґу. Рік видання не вказано, проте з передмови до другого видання припускаємо, що це був 1921 р. Граматика також має певну структуру і складається з розділів: «Звуки», «Слова», «Речення», і має додаток до граматики «Віршовання». Зазначимо, що навчальна книга увібрала елементи наукової граматики. Автор навчальних книг мав на меті подати доступний та структурований матеріал у повній відповідності форми її змісту. В. Сімович орієнтував читача на конкретні

положення, що стосувались структури граматики, її специфіки і, де можливо, – роз'яснював граматичні назви. Важливим чинником для автора граматики була вимогливість до відбору ілюстративного матеріалу, доступне його тлумачення. Підручник розвінчував методику «заучування» граматичних форм, він ілюстрував теоретичний матеріал доступними прикладами з української класики та живого українського мовлення, що сприяло кращому розумінню матеріалу, автор постійно замислювався над тим «як би то цього предмету *вчити других*». За переконаннями В. Сімовича, важливу роль у шкільництві відіграє рідна мова навчання.

ГУМ науковці оцінили як зразок «для концептуального підґрунтя граматичних праць вищого типу в Україні». Граматика привертала увагу і сучасників ученого, і науковців сьогодення. А. Кримський вважав, що В. Сімович готував підручник з української мови не для галицьких українців, а для українців наддніпрянських. В. Дорошенко відзначив цю працю, як зразкову граматику всеукраїнської літературної мови. Є. Тимченко зазначив, що «автор послуговується термінологією проф. Смаль-Стоцького, почасти поширює її переважно у складні новими термінами, що теж свідчить про його добрий естетичний смак». У 1986 р. у Мюнхені Олекса Горбач здійснив фотопередрук «Граматики української мови» В. Сімовича. Як визначив вчений, ця граматика належала до тої незначної кількості по-справжньому «україністичних книг».

У 20 –30 рр. вчений підтримував постійні творчі контакти з мовознавцями Наддніпрянщини. Його статті друкували й у виданнях АН УРСР, зокрема в «Збірнику історично-філологічного відділу УАН», у «Збірнику комісії для дослідження історії української мови».

У ***третьому розділі «Лінгвістична термінологія у граматиках В. Сімовича»*** подано аналіз фонетичної та морфологічної термінології в аналізованих граматиках. У підрозділі *3.1. «Фонетична термінологія у граматичних працях В. Сімовича»* окреслено загальний стан формування фонетичної термінології на поч. XX ст., досліджено терміни фонетики, якими оперував учений. Підручники В. Сімовича врахували досвід граматичної думки з усієї України – наддніпрянську та наддністрянську. Як писав В. Сімович: *«думало ся подати коротенький нарис української граматики, позбирати всї цїкавіщі явища нашої мови, та, порівнявши їх із російською граматикою, пустити їх у світ невеличкою книжечкою».* Задум було здійснено.

В. Сімович спонукав українського читача пізнати особливості фонетичної системи української мови, її термінологію, подану в підручниках.

ПГУМ налічує **98** фонетичних термінів та **99** – ГУМ. Терміни охоплюють найменування *складів*, характеризують *типи звуків*, *наголос,* аналізують так звані *«мовні прилади»,* що відповідає сучасному терміну *апарат мовлення*. Також В. Сімович виділяв запозичені звуки, які у посібниках йменуються як *чужі звуки: чужі двозвуки, чуже «ґ», чуже «ф», чуже «о», чужоземні двозвуки, чужоземні посередні звуки «Ö», «Ü»* та ін.

Усі терміни можна поділити на такі групи: а) терміни-синоніми як паралельні форми позначення фонетичної одиниці: ***відчинений*** *склад* (ПГУМ) – *склад* ***одчинений*** (ГУМ); б) терміни, які містять орфографічні варіанти у структурі фонетичного терміна: *шелестівки плав**ні*** (ПГУМ) – *шелестівки плав**кі*** (ГУМ); в) фонетичні терміни-СС, що різняться послідовністю розташування компонентів у їхній структурі (терміни-варіанти): *губні шелестівки проривні* (ПГУМ) – *губні проривні шелестівки* (ГУМ); г) також виявлено терміни, які зафіксовано лише у ПГУМ (*здвоєне назвучне «в», вставка, чуже «ф»*) і терміни, які зафіксовано лише у ГУМ (*середнє «л», мняке «ц», українське «і»*).

Засвідчують пошук вдалого терміна наукові назви-синоніми, подані через сполучник **або**, напр.: *сична* ***або*** *шипуча шелестівка* (в обох виданнях)*; українська азбука* ***або*** *абетка; альфабет* ***або*** *альфавіт*; *старе* ***або*** *історичне мнягчення* (ГУМ).

У підрозділі 3.1.1. «Структура фонетичних термінів» йдеться про граматичні терміни, вжиті у ГУМ В. Сімовича. Значна частина фонетичних термінів є *однослівними: звучня, звуки, шелестівка, голосівка* (усього **16 термінів**). З-поміж аналітичних термінів переважають терміни двослівної структури, що належать до формули *пр.+ім.: звукові закони, голосові шелестівки, безголосі шелестівки* (**18 термінів**), а також структурна модель *ім.+ім.*: *подвоєння шелестівок, назвук слів, зустріч шелестівок* (**7 термінів**). Двома прикладами представлена структура трислівних терміносполук, а саме: *пр.+пр.+ім.: великі початкові букви, ім.+ім.+ім.: зустріч голосівок (роззів)*. У дисертації виявлено фонетичні терміни, уживані В. Сімовичем, що функціонують у сучасних граматиках.

У підрозділі *3.2. «Морфологічна термінологія у «Практичній граматиці української мови» (Раштат, 1918) та «Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (Ляйпціґ, 1921) В. Сімовича»* здійснено опис термінів морфології. Він має кілька підрозділів та параграфів, пов'язаних як із загальноморфологічними термінами, так і з термінами кожної частини мови зокрема.

На початку XX ст. граматична терміносистема української мови майже унормовувалась, тобто були віднайдені вдалі найменування для позначення морфологічних понять. Терміноназви автор добирав із народнорозмовного вжитку, з інших мов, при цьому неодмінно враховуючи граматичні традиції.

Підрозділ 3.3. «Сімовичеве термінотворення» подає аналіз термінів, ужитих у ГУМ за частиномовною належністю, де головне місце посідають іменники, їхня частка становить 88%, у ГУМ – 6,66% прикметників, дієслів – 5,4%. Виявлено найпродуктивніші засоби творення термінів у граматиці (за трактуваннями В. Сімовича):

1) суфікс ***-ик-***, який використано для творення: а) назв частин мови: *іменик, заіменик* та ін.; б) назв відмінків іменника: *називник, родовик* та ін.; в) інших назв: *діяльник* (підмет), *попередник* (побічне речення) – *наступник* (головне речення);

2) суфікс ***-ов-, -ев-*** вжито переважно для творення відносних прикметників у двослівних термінах-найменуваннях: а) морфологічних понять: *заіменикові* або

загальні дієслова, *підпорядкові* або *нерівнопорядкові* сполучники, *наводові* знаки та ін.; б) інших понять: *прислівниковий* додаток, *прикметниковий* додаток та ін.;

3) суфікс ***-н/ен(ан)-*** у прикметниках – дієприкметниках: *нескорочені* речення, *скорочені* речення, *скорочення* дієприслівником, *стягнене* речення, *примовчані* речення;

4) з суфіксом ***-уч-***, вжито один раз: *шипуча* шелестівка, що свідчить про намагання автора вникнути і в систему словотвору української граматики.

У ПГУМ зафіксовано близько **215** морфологічних термінів та **202** терміни у ГУМ. Чимало термінів учений витворив на сторінках своїх граматик. Проте не всі терміни залишилися в сучасній морфологічній терміносистемі.

Уживані в граматиках терміни цього розділу можна поділити на такі групи:

1. Терміни, які вжито у ПГУМ та ГУМ, що закріпилися у сучасній мовній практиці: *іменик, прикметник, заіменик, числівники, дієслово, приіменик* та ін. (**38 термінів**).

2. Мовознавчі поняття, які у ПГУМ мають одну назву, а у ГУМ – іншу, що збереглася у сучасній граматичній термінології: *злучник – сполучник – сполучник; минулість – минулий час – минулий час; дійсний спосіб, прямий спосіб – дійсний спосіб – дійсний спосіб* та ін. (**8 термінів).**

3. Терміни, вжиті у ПГУМ та ГУМ без змін, але в сучасній мові мають дещо інше мовне вираження: *виклики – виклики – вигуки; іменики з прикметниковими закінченнями – іменики з прикметниковими закінченнями – іменники прикметникового походження; числа – числа – категорія числа, число; двійня – двійня – категорія двоїни, двоїна* тощо **(31 термін).**

4. Терміни, що мають різне термінологічне позначення у ПГУМ, ГУМ та сучасній мовній практиці: *перший відмінок – перший відмінок, називний відмінок або називник – називний відмінок, називний, або прямий відмінок, суб'єктник* **(48 термінів).**

5. Терміни, що мають різні назви для позначення граматичного поняття у ПГУМ та ГУМ і не мають сучасного відповідника: *подїлові числівники – роздїлові числівники, дієслова заіменикові або загальні – заіменикові або загальні дієслова* **(19 термінів).**

6. Терміни, вжиті лише у ПГУМ: *части мови, рід по значінню, рід по закінченню, тверді закінчення, мнякі закінчення, річеві іменики, тверда відміна, мняка відміна, шелестівкова відміна, власна відміна, давня відміна, подвоєні заіменики, самостійна форма, самостійне слово, рівнобіжна форма, дієслова безнаросткові* **(16 термінів).**

7. Терміни, вжиті лише у ГУМ: *відмінні частини мови, невідмінні слова (частини мови), давнї минулі часи, новий минулий час, історичний теперішнїй час, невідмінні вислови, приімениковий вислів* **(7 термінів).**

8. Терміни, що вживаються лише у граматиках В. Сімовича: *шелестівкове закінчення, звірячі іменики, відміна чоловіча, чоловіча відміна, чоловіча тверда відміна – чоловіча тверда відміна* **(42 терміни).**

Усі терміни у граматиках двох видань супроводжуються доступними **авторськими поясненнями та коментарем**, напр.: «…предмети такі, як ось: *пан, голуб, кінь, стіл, сонце*…, що то їх можна схопити очима, побачити на очі, так і звуть ся наочні ... » – коментар: « … декуди звуть їх іще **змисловими**, що ніби їх змислами схопити можна (змисли в людини такі: зір, слух, нюх, смак і дотик), але ж назва ця невірна, бо тут важний тільки один змисл, а власне: *зір*; такі іменики, як: *честь, гордощі, доброта, війна, крик, гук*…, яких очима не схопиш, а тільки уявити собі їх можна, так і звуть ся **уявними**. Уявні іменики звуть ся в граматиці коротко – речі –иньча назва – подумані».

Більшість термінів на позначення понять морфології В. Сімович запозичив у С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера. Це, зокрема, назви частин мови (їх також уживають й інші автори граматик того часу), а також терміни: *однина, множина, шелестівкова відміна*, *мняка, тверда відміна*, *головні числівники*, *порядкові*, *указові заіменики*, *будучність, теперішність, минулість*, *дієіменик*, *помічне слово* та ін. **Усього** – 67. Від інших авторів узято терміни: *части мови, животний іменик* (В. Коцовський, І. Огоновський), *чоловічий, жіночий рід, дієслова обопільні, тверді, мнякі закінчення* (Г. Шерстюк), *ступеньовання* (О. Курило) тощо. Усталилися на той час терміни: *перший ... сьомий відмінок іменика, питайні, відносні, зворотний, особові заіменики, дієслова доконані (недоконані), можливий спосіб, відміна дієслів* і под. Хоча у сучасній мові вони видозмінені.

Терміни, що позначають **знаки пунктуації** входять до розділу *морфологія* у ГУМ і вживаються зі сполучником **або**: *середник або точка зі запинкою*, *двоточка або двокрапка*, *наводові знаки або лапки*.

У підрозділі *3.4. «Структура морфологічних термінів»* виокремлюються терміни однослівні, двослівні та багатослівні структури. У будові морфологічних термінів у ГУМ є однослівні терміни (**45 термінів**): *іменики*, *заіменики*, *прикметники* та ін. Однак переважають двослівні структури за формулою *пр.+ім.* (**91 термін**): *відмінні слова, невідмінні слова, чоловічий рід, жіночий рід* та ін., а також зафіксовано приклади, що демонструють інші моделі: *ім.+пр.: заіменик зворотний, дієслова зворотні* (**23 терміни**), *ім.+ім.: ступіньовання прикметників, відміна прикметників* (**11 термінів**), *ім.+числ.: особа перша* (**3 терміни**), трислівні назви також різноманітні (*пр.+пр.+ім.: чоловіча тверда відміна* (**10 термінів**), *пр.+ім.+ім.: відмінні частини мови* (**3 терміни**), *ім.+пр.+пр.: громада рівнопнева голосівкова* (**4 терміни**), *ім.+пр.+ім.: останки незложених форм* (**3 терміни**), *пр.+ім.+ім: невідмінні частини мови* (**1 термін**), *числ.+ім.+ім.: перша відміна дієслів* (**3 терміни**).

Чималу кількість лінгвістичних термінів В. Сімович переймає від свого вчителя С. Смаль-Стоцького. Це зокрема назви *частин мови,* позначення граматичного числа (*однина, двійня, множина*), *числове позначення відмінків.* Переймає вчений окремі терміни В. Коцовського та І. Огоновського, Г. Шерстюка, О. Курило. Натомість створює і власні назви на позначення морфологічних понять (*здрібнілі прикметники, песливі прикметники, сприросткові недоконані дієслова* та ін.).

У ***четвертому розділі «Синтаксична термінологія у граматиках В. Сімовича»*** розглянуто терміни синтаксису, зібрані з граматик ученого.

Синтаксичні терміни, виявлені у граматиках В. Сімовича, поділяємо на:

1. Терміни, що у ПГУМ, ГУМ мають:

а) інше словесне позначення у сучасній мові: *запитові або питання; запитове речення – запитові, або питання – питальні речення, речення питальної модальності; приказові речення – наказові речення – спонукальні речення; поєдичне речення, або просте – речення звичайне або просте – просте речення* та ін. (**24 терміни).**

б) не мають сучасних відповідників: *приказове притакливе речення – наказове притакливе речення; присудкові вирази – присудкові вислови* **(21 термін).**

2. Сімовичеві терміни, що мають **однакове** термінологічне позначення у його граматиках, але:

а) зазнали у сучасній мові деяких модифікацій: *складня, синтакса – синтаксис, оповідні речення – розповідні речення* **(40 термінів);**

б) не мають сучасного відповідника: *присудок (стягнений) – присудок (стягнений), неособові мовні звороти – неособові мовні звороти, прислівниковий додаток засобу – прислівниковий додаток засобу* **(36 термінів).**

3. Авторські терміни з дублетами, що сприяло утвердженню сучасного синтаксичного терміна: *речення звичайне або просте – просте речення, пропускове (еліптичне) речення – примовчані речення або еліптичні – еліптичні речення, бесїда пряма – пряма мова – пряма мова.*

4. Терміни, які **не закріпилися** у сучасній граматичній терміносистемі і:

а) вживаються лише у ПГУМ: *дальший предмет, внутрішній предмет, розставні слівця, попередник – наступник.* **(4 терміни);**

б) вживаються лише у ГУМ: *наказове заперечне речення, інші назви на присудок і підмет – вислів та дїяльник* **(18 термінів).**

5. Терміни, які без жодних змін увійшли до термінологічної системи сучасної української літературної мови: *підмет, присудок, поширене речення, розділові знаки, підметові речення, присудкові речення, питальні речення, повне речення, неповне речення* та ін.

Зазначимо, що чимало синтаксичних термінів у граматиках В. Сімовича вживаються зі сполучником або: *запитові **або** питання; запитове речення – запитові**, або** питання; поєдичне речення**, або** просте – речення звичайне **або** просте; прислівниковий додаток – прислівникові додатки **або** обставні слова* та ін. Проте кілька прикладів показують, що залучається кома перед цим сполучником, творячи прикладкову конструкцію: у ПГУМ (*поєдичне речення**, або** просте; додаткові частини речення**, або** побічні; справжній**, або** властивий предмет)* так і ГУМ (*запитові**, або** питання).*

У *підрозділі 4.13. «Структура синтаксичних термінів»* виділено однослівну, двослівну, трислівну та багатослівну будову граматичних назв. *Однослівними* є терміни: *складня, синтакса* (**10 термінів**). Великою кількістю структурних моделей

двослівних термінів відзначаються: *пр.+ім.: оповідні речення, наказові речення* (**76 термінів**), *ім.+ім.: частини речення* (**5 термінів**), *ім.+пр.: умова справждиста* (**2 терміни**), *ім.+спол.: речення «що»* (**3 терміни**). У трислівних терміносполуках репрезентують моделі: *пр.+ім.+ім.: головні частини речення* (**13 термінів**), *пр.+ім.+пр.: прислівниковий додаток місцевий* (**3 терміни**), *ім.+пр.+присл.: речення висказані коротче* і *пр.+пр.+і.: чисто-способові речення* (по **1 терміну**). *Багатослівні терміни* мають розширену структуру: *пр.+ім.+пр.+ім.: скорочені дієприслівником часові речення* (**9 термінів**), *пр.+пр.+ім.+(ім.+ім.): рівнорядно-зложене речення (сполука речень)* (**2 терміни**), *пр.+ім.+пр.+пр.+ім.: скорочені дієприслівником чисто-способові речення* (**1 термін).**

ВИСНОВКИ

1. Українська лінгвістична термінологія чи не найповніше описана у наукових дослідженнях вчених (В. Деркач, О. Кацімон, І. Мамчич, Є. Регушевський, В. Чикут та ін.); окремі мовні підсистеми розглядали: (В. Захарчин, Н. Ляшук, О. Медведь, Л. Радомська, Л. Рогач, Г. Циганок, І. Ярошевич, Д. Якимович-Чапран, Ю. Чернобров та ін.). Усі вони показали тяглість становлення української лінгвістичної термінології, вплив на неї зовнішніх і внутрішніх чинників, до яких належать: поділ України поміж іншими державами, заборона українського слова на східних теренах (підросійська територія) та політика розвитку національних мов слов'янського світу після Собору руських учених 1848 р. на західних теренах, а також прагнення національної єдності, що відбувається передусім через мову. Зрозуміло, що розвивати національну мову можна через її знання, користування нею в різних сферах життя, тому відновлювати прогалини у цій справі взялися передусім західноукраїнські учені. Треба було готувати навчальні книжки з граматики, щоб усунути неписьменність, поширювати грамотність серед населення.

2. Як відомо, такі книжки мають свою давню історію. Перші українські граматики з'явилися вже у XVI – XVII ст., вони містили мовознавчі терміни. Тому цей період можна вважати початком вироблення лінгвістичної термінології української мови. Це, зокрема, праці: Трактат «О осмихъ частехъ слова», «Адельфотес», «Грамматіка словенска» Л. Зизанія, «Грамматіка славенскія правилное синтаґма…» М. Смотрицького, у яких автори оперують мовознавчими термінами. Цінною працею була «Граматыка» І. Ужевича, написана латинською мовою. Автору належить удосконалення мовної системи та її термінології, зокрема термінології дієслівних форм – ***категорії виду.*** Потрудилися для шкільних підручників І. Могильницький, І. Вагилевич та ін.

Г. Шашкевичу вдалося запровадити **народну термінологію**. Заслуга П. Дячана виявилася у запровадженні таких термінів, як ***числівник, дієслово***, О. Партицький увів назви ***іменник, прислівник***. Період з кінця XVI – до кінця першої половини XIX ст. Н. Москаленко називає підготовчим, В. Чапленко – стихійним. Деякі праці цього часу В. Сімович визначає «клясично непотрібними».

3. Проблему вироблення єдиної граматичної системи української мови та її термінології порушували діячі науки наприкінці XIX початку XX ст. Науковці намагалися уніфікувати граматичну термінологію та утвердити її в мовознавчій науці. Відомо, що граматика С. Смаль-Стоцького, Ф. Ґартнера тривалий час була єдиним підручником шкільного типу. Навчальна книга витримала чотири видання. В. Сімович був учнем С. Смаль-Стоцького і дав високу оцінку цій граматиці, вказавши на добре сформульовані в ній мовні закони, та підхід авторів до самого викладу мовного матеріалу. Слід зазначити, що найбільше навчальних книжок з української мови в цей час виходить саме на західних теренах України.

У перші десятиліття XX ст. ситуація змінилася. Граматики виходять одна за одною на східних теренах. Це підручники П. Залозного, Г. Шерстюка, О. Курило, І. Нечуя-Левицького, Є. Тимченка та ін. На заході побачили світ книжки В. Коцовського та І. Огоновського, В. Сімовича та ін. Усі вони мали по кілька видань. Характерною ознакою їх є те, що, скажімо, східні автори часто послуговувалися термінами, створеними на західних теренах. В. Сімович у своїх граматиках намагався наслідувати терміни свого патрона – С. Смаль-Стоцького.

4. «Практична граматика української мови» та «Граматика української мови для самонавчання …» В. Сімовича – це навчальні книжки, правильно методично побудовані, наповнені націоцентричним ілюстративним матеріалом, спрямовані на ознайомлення учнів зі структурою мовної системи і вивчення рідної мови шляхом усвідомленого сприйняття предмета, а значить його розуміння та поступового опанування у соціокультурному аспекті. Граматики В. Сімовича містять три розділи: «Звуки», «Слова», «Речення» та додатки: «Додаток до науки про слова», «Додаток до складні» (ПГУМ), а також додаток до граматики «Віршовання» (ГУМ). У розділі «Звуки» розглянуто фонетичні терміни, у розділі «Слова» подано матеріали морфеміки та морфології. У «Реченні» йдеться про елементи синтаксису. В. Сімович уклав свої граматики так, щоб позбавити учнів потреби заучувати матеріал. Загалом у ПГУМ та ГУМ В. Сімовича є **893** лінгвістичних терміни.

Спостереження за цим процесом у загальному дозволило виокремити роль В. Сімовича у творенні наукової лінгвістичної термінології. Учений вдало використовував терміни, вироблені його попередниками, та доповняв їх власне створеними, здійснивши таким чином певний внесок у становлення й унормування сучасної лінгвістичної терміносистеми.

5. Лінгвістичну термінологію своїх праць В. Сімович розподілив на терміни, які є новими, утвореними згідно із духом мови, є зрозумілими і доступними для учнів та які є незручними, незрозумілими для них.

У ПГУМ налічується **98** фонетичних термінів та **99 –** у ГУМ. Зіставляючи фонетичні терміни тогочасних граматик, виявили, що В. Сімович чимало термінів переймає без змін від С. Смаль-Стоцького. Це зокрема терміни: *безголосі шелестівки, визвук, випад шелестівок, вставка голосівок, голосівки, голосові шелестівки, двозвуки* тощо. Таких виявлено 29 у фонетиці та 67 у розділі «Слова». Це назви частин мови, позначення граматичного числа, числове позначення

відмінків. Окремі терміни мають іншу номінацію у В. Сімовича, напр.: *ненаголошені* ***шелестівки*** (пор.: *безнаголосі* ***голосівки***), *нове мягчення* (*мягченє першого ступеня*), *придихова шелестівка Г (придиховий Г), шипучі шелестівки (шиплячі шелестівки)* тощо.

Не перейняв В. Сімович термінів: *здвоєня шелестівок, опуст голосівок, назвукове і, ий, перезвук словотворчий, переставка звуків і складів, милозвучність* тощо. Не прижилися у В. Сімовича терміни: *самозвуки, співзвуки, замкнений склад, тихі співзвуки, сичачі співзвуки*, *опуст* і под. (П. Залозний, Г. Шерстюк), *дифтонг*, *тональні тембри, велярні шелестівки, форми звука*, *міна звуків, міна голосівок*, *альвеолярні шелестові тембри, первісно вузькі шелестівки, неперехідне мякшення шелестівок* (Є. Тимченко) тощо.

У ПГУМ зафіксовано близько **215** термінів та **202** терміни у ГУМ.

В. Сімович переймає окремі терміни В. Коцовського та І. Огоновського, Г. Шерстюка, О. Курило. Від цих авторів узято терміни: *части мови, животний іменник* (В. Коцовський, І. Огоновський), *чоловічий, жіночий рід, дієслова обопільні, тверді, мнякі закінчення* (Г. Шерстюк), *ступеньовання* (О. Курило) тощо. В роботі виділено такі групи термінів: а) які не увійшли до сучасної мови: *паростки, приростки, зложені приставки, середня тверда (мняка) відміна, злучник, виклик;* б) терміни, які модифікувалися у сучасній мові: *части речі, невідмінні части речі, чужі іменники, іменники з прикметниковими закінченнями, ступенювання прикметників, відміна займенників, відміна зложених прийменників* тощо. Створює і власні назви на позначення морфологічних понять: *здрібнїлі прикметники, песливі прикметники, сприросткові недоконані дієслова* та ін. Пропонує В. Сімович і дублетні терміни на позначення тих самих понять: *перший відмінок – називний відмінок* ***або*** *називник.*

У ПГУМ налічується **132** синтаксичних терміни та **147** у ГУМ. Як і попередні терміни, вони поділяються на групи**:** а) терміни, ужиті лише в граматиках В. Сімовича: *прислівниковий додаток, прикметниковий додаток*, *голе речення, рівнорядна сполука, бесіда пряма* і *посередня.* б) Сімовичеві терміни, що зазнали у сучасній мові деяких модифікацій: *головні частини речення – головні члени речення, викликові речення – окличні речення, оповідні речення – розповідні речення, період – періода;* в) терміни, які не увійшли до сучасної граматичної терміносистеми і: *дальший предмет, внутрішній предмет, розставні слівця, притакливе речення, лучба намірова.*

6. У сучасній літературній мові без жодних змін функціонують: а) фонетичні терміни: *азбука, абетка, буква, звук, наголошений склад, ненаголошений склад, письмо, правопис, мовний апарат;* б) морфологічні терміни: *іменики, прикметники, заіменики, числівники, дієслова, приіменики, прислівники, сполучники, творення іменників, здрібнілі та песливі слова*; в) синтаксичні терміни: *підмет, присудок, безпідметові речення, еліптичне речення, вставлені слова, підметові речення, присудкові речення, питальні речення, повне речення, неповне речення* і под. Усе це свідчить про те, що В. Сімович прислужився українській мовознавчій науці

багатьма своїми працями, а особливо граматиками, у яких паралельно зі своїми сучасниками витворив основу фонетичної, морфологічної та синтаксичної термінології на національній основі. Як бачимо, уже в той час ця термінологія була досить розвиненою і заклала основи сучасної лінгвістичної терміносистеми, яка далі удосконалюється.

7. На основі аналізованих праць В. Сімовича та граматик кінця XIX – першої половини XX ст. укладено зіставні таблиці лінгвістичних термінів (додаток Б, додаток В, додаток Г).

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні лінгвістичної термінології інших мовознавчих праць В. Сімовича, а саме: з історії української граматики й правопису, історичної морфології й фонетики, стилістичних праць.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ СТАТЕЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Козелко І. Р. Лінгвістична термінологія у «Граматиці української мови» В. Сімовича // Studia methodologica: зб. Тернопіль,2014. Вип. 38. С. 131–137.

2. Козелко І. Р. Вивчення фонетики в іншомовній аудиторії // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Львів, 2015. Вип. 11. С. 126–130.

3. Козелко І. Р. Особливості кодифікації синтаксичних термінів в українських граматиках кінця XIX – початку XX століття // Наукові записки національного університету «Острозька академія». 2015. Вип. 56. С. 142–145.

4. Козелко І. Р. Терміни на означення категорій іменника у граматичних працях 20 – 30-х років кінця XIX початку XX сторіччя // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2015. № 817. С. 22–27.

5. Козелко І. Р. Терміни на позначення службових частин мови у «Граматиці української мови» В. Сімовича // Вісник Львівського університету. 2016. Вип. 63. С. 302–306.

6. Козелко І. Р. Основні підходи до опису лінгвістичної термінології в граматиках Василя Сімовича // Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри. Рівне. 2016. С. 187–191.

7. Козелко І. Р. Граматична концепція Василя Сімовича // Вісник національного університету «Львівська політехніка». 2017. № 869. С. 101–104.

Публікації в іноземних виданнях

8. Козелко І. Р. Фонетична термінологія в українських граматиках XIX – поч. XX ст. // Studia Ukrainica Posnaniensia. Poznan, 2016. Zesz. IV. С. 49–53.

Публікації у журналах, що включені до наукометричних баз Index Copernicus, Google Scholar, National Library of Ukraine Vernadsky

9. Козелко І. Р. Дієслівна термінологія у «Граматиці української мови» В. Сімовича та його сучасників // Молодий вчений. 2015. № 10. С. 145–149 (журнал включений до наукометричних баз ScholarGoogle, CiteFactor, Index Copernicus).

10. Козелко І. Р. Погляли Василя Сімовича на культуру мови // Український смисл. Дніпро, 2018. С. 108–116. (журнал включений до наукометричних баз Index Copernicus, Google Scholar, National Library of Ukraine Vernadsky).

11. Козелко І. Р. Становлення терміносистем прикметника і прислівника та нормалізація фахових назв (за матеріалами українських граматик кінця XIX – початку XX ст) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2018. Вип. 4 (72). С. 102–105. (збірник проіндексовано наукометричною базою Index Copernicus ICV 2016: 69.48. та Google Scholar).

Наукові праці, які додаткового відображають результати дисертації

12. Козелко І. Р. Становлення фонетичної термінології в українських граматиках кінця XIX – поч. XX ст. // Мова. Наука. Харків. 2015. С. 101–109.

13. Козелко І. Р. Лінгвістична термінологія як об’єкт наукових досліджень у дисертаціях кінця XX – початку XXI сторіччя // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Львів. 2016. № 842. С. 131–134.

14. Козелко І. Р. Терміни на позначення займенника та його розрядів у граматичній терміносистемі Василя Сімовича // У вимірах слова: зб. наук. праць на пошану професора Ірини Кочан. Львів; Дрогобич, 2019. С. 142–149.

АНОТАЦІЯ

Козелко І. Р. Лінгвістична термінологія В. Сімовича в контексті граматик кінця XIX – першої половини XX століття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2019.

У дисертації здійснено аналіз історико-методологічних засад української лінгвістичної термінології в контексті граматик кінця XIX – першої половини XX ст. Лінгвістична термінологія української мови формувалася ще від кінця XVI ст. до початку XX ст., удосконалюється і зараз. Спостереження за цим процесом загалом дає змогу визначити роль В. Сімовича у цьому процесі. Учений зберіг терміни, вироблені традицією, та зробив свій внесок у їх формування.

Визначено основні праці, які з’явилися до появи граматик В. Сімовича, зосереджено увагу на лінгвістичних термінах цих граматик. Названо дослідження

лінгвістичної термінології у кваліфікаційних працях українських науковців, проаналізовано постать В. Сімовича в контексті його доби, а саме: подано загальну характеристику праць періоду кінця XIX – поч. XX ст. граматичного спрямування, розглянуто українські граматики цього часу, що передували працям В. Сімовича, та дві його граматики (1918, 1921), зібрано та опрацьовано лінгвістичні терміни, вжиті у «Практичній граматиці української мови» (Раштат, 1918) та «Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (Ляйпціґ, 1921) В. Сімовича, серед яких фонетичні, морфологічні та синтаксичні терміни (частково пунктуаційні, морфемні), простежено шлях їх становлення та унормування. Виявлено терміни: які притаманні лише В. Сімовичу (*роззів, стягнення*, *приставне «і», дієслова заіменикові або загальні, дальший предмет*), які різняться позначенням тих самих понять у різних виданнях граматик В. Сімовича (*губні шелестівки пр**и**тиснені – губні пр**о**тиснені шелестівки, теперішність – теперішній час, будучність – будучий час або прийдешний час*), які увійшли до сучасної лінгвістичної терміносистеми без змін (*наголошений склад, відміна, особові іменики, збірні іменики, присудкові речення*), а також такі, що частково модифікувалися (*відчинений склад – склад одчинений, виклики – вигуки, приказові речення – наказові речення*).

Побіжно розглянуто структуру та деякі особливості творення термінів у Сімовичевих граматиках, виявлено особливості ідіостилю його навчальних книжок. На основі аналізованих праць В. Сімовича та граматик кінця XIX – першої половини XX ст. укладено зіставні таблиці лінгвістичних термінів (додаток Б, додаток В, додаток Г).

Ключові слова: лінгвістичний термін, лінгвістична терміносистема В. Сімовича, граматики, фонетичний термін, морфологічний термін, синтаксичний термін, кваліфікаційні праці.

АННОТАЦИЯ

Козелко И. Р. Лингвистическая терминология В. Симовыча в контексте грамматик конца XIX – первой половины XX века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2019.

В диссертации осуществлен анализ историко-методологических основ украинской лингвистической терминологии в контексте грамматик конца XIX – первой половины XX в. Лингвистическая терминология украинского языка формировалась еще с конца XVI в. до начала XX в., совершенствуется и сейчас. Наблюдение за этим процессом в целом позволяет определить роль В. Симовыча в этом процессе. Ученый сохранил сроки, производимые традиции, и сделал свой вклад в их формирование.

Определены основные труды, которые появились до грамматик В. Симовыча, сосредоточено внимание на лингвистических терминах этих грамматик. Названы исследования лингвистической терминологии в квалификационных работах украинских ученых, проанализировано фигуру В. Симовыча в контексте его эпохи, а именно: представлена общая характеристика работ периода конца XIX – нач. XX в. грамматического направления, рассмотрены украинские грамматики этого времени, предшествовавшие работам В. Симовыча, и две его грамматики (1918, 1921), собрано и обработано лингвистические термины, использованные в «Практической грамматике украинского языка» (Раштат, 1918) и «Грамматике украинского языка для самообучения и в помощь школьной науке »(Ляйпциг, 1921) В. Симовыча, среди которых фонетические, морфологические и синтаксические термины (частично пунктуационные, морфемные), прослеживается путь их становления и нормирования. Выявлено термины: которые употребляет только В. Симовыч (*роззів, стягнення, приставне «і», дієслова заіменикові або загальні, дальший предмет*), которые различаются обозначением тех же понятий в различных изданиях грамматик В. Симовыча (*губні шелестівки притиснені – губні протиснені шелестівки, теперішність – теперішній час, будучність – будучий час або прийдешний час*), которые вошли в современную лингвистическую терминосистему без изменений (*наголошений склад, відміна, особові іменики, збірні іменики, присудкові речення*), а также те, которые частично модифицировались (*відчинений склад – склад одчинений, виклики – вигуки, приказові речення – наказові речення*).

Бегло рассмотрена структура и некоторые особенности создания терминов в грамматиках В. Симовыча, выявлены особенности идиостиля его учебных книг. На основе анализируемых работ В. Симовыча и грамматик конца XIX – первой половины XX в. уложены сопоставительные таблицы лингвистических терминов (приложение Б, приложение В, приложение Г).

Ключевые слова: лингвистический термин, лингвистическая терминосистема В. Симовыча, грамматики, фонетической термин, морфологической термин, синтаксической термин, квалификационные работы.

SUMMARY

Kozelko I.R. Linguistic terminology of V. Simovych in the context of grammars of the end of the XIX – first half of the XX century. – Manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of Candidate of philological sciences in speciality 10.02.01. – Ukrainian language. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2019.

The dissertation substantiates the historical methodological principles of analysis of linguistic terminology in educational books prior to the appearance of the grammar by V. Simovych, examines the linguistic terminology in the qualification papers of Ukrainian researchers, analyzes the figure of V. Simovych in the context of his age, namely: gives

the general description of works of the period of the end of the XIX – beginning of the XX century of grammatical direction, reviews the Ukrainian grammars preceding the works of V. Simovych: S. Smal-Stotsky, F. Gartner (1893), P. Zalozny (1906), E. Tymchenko (1907), H. Sherstyuk (1907), I. Nechuy-Levytsky (1914), O. Kurylo (1917), and grammars by V. Simovych (1918, 1921), collects and workes out the linguistic terms used in «Practical Grammar of the Ukrainian Language» (Rashtat, 1918) and «Grammar of the Ukrainian Language for self-study and for the help of school science» (Leipzig, 1921) by V. Simovych, among which the phonetic, morphological and syntactic terms in both editions of grammar, traces the way of their formation and normalization.

Linguistic terminology of the Ukrainian language was formed in grammatical publications from the end of the XVI century to the beginning of the XX century , is being improved now. Observing this process in general will make it possible to distinguish the role of V. Simovych in the process of forming a linguistic terminology system, which preserves the terms developed by tradition, and contributed to its formation.

«Practical Grammar of the Ukrainian Language» and «Grammar of the Ukrainian Language for self-study and for the help of school science» by V. Simovych are textbooks that sought to teach the student of grammar of the native language through a conscious and accessible understanding of what the illustrative material of the study book contributed to.

The dissertation deals with the following aspects of work: 1) history and theory of the studying of Ukrainian linguistic terminology in general (V. Zakharchyn, M. Lesyuk, N. Lyashuk, G. Matsyuk, O. Medved, N. Moskalenko, V. Nimchuk, I. Ogienko, D. Yakymovych-Chapran); 2) history of the formation of the terms of some linguistic parts: phonetic (N. Moskalenko, H. Tsyganok), morphological (N. Moskalenko, I. Yaroshevych); word-formation (O. Gorda); 3) studying the linguistic terminology of individual personalities: I. Franko (E. Regushevsky), M. Dragomanov (V. Derkach), V. Chaplenko (I. Mamchych), I. Pankevych (O. Katsimon), O. Kurylo (O. Tsyperdiuk, Yu. Chornobrov), S. Smal-Stotsky and F. Gartner, O. Synyavsky (L. Pena) and others.

For the language courses of the prisoners of Austria and Germany appeared «Practical grammar of the Ukrainian language» (1918) by V. Simovych, published in Rashtat. The curriculum consists of sections: «Sounds», «Words», «Sentence» and two applications: «Appendix to the word science», «Supplement to the syntax». Instead, the second edition of «Grammar of the Ukrainian Language for Self-Study and for the Help of School Science» was published in Leipzig. Year of publication is not indicated, but from the preface to the second edition we assume that it was 1921. Grammar also has a similar structure and consists of sections: «Sounds», «Words», «Sentence», as well as the «Appendix to Verse». Grammars were called the desktop book of the Galician society, which should be recaptured by every Ukrainian, and for the teacher as a daily adviser.

All the terms used by the scientist can be divided into the following groups: a) are fully used in modern textbooks *(наголошений склад, ненаголошений склад*, *письмо* та ін.; *іменик, прикметник, заіменик, числівники, дієслово, приіменик, прислівник, рід іменників (чоловічий рід, жіночий рід, середній рід), відмінки, числа (однина, множина), особа, час, відміна, особові іменики, збірні іменики* та ін.; *підмет,*

присудок, поширене речення, розділові знаки, підметові речення, присудкові речення, питальні речення, повне речення, неповне речення та ін.).

b) which were modified in modern language *(відчинений склад – склад одчинений, зачинений склад, замкнений склад – зачинений склад, губні шелестівки притиснені – губні протиснені шелестівки, губні шелестівки проривні – губні проривні шелестівки; злучник – сполучник, минулість – минулий час, дієприслівник теперішности – дієприслівник теперішнього часу, виклики – вигуки, двійня – двоїна, категорія двоїни; запитові або питання, запитове речення – запитові, або питання – питальні речення, речення питальної модальності, приказові речення – наказові речення – спонукальні речення).*

c) which are not included in modern grammar *(роззів, стягнення, приставне «і», чуже «іа», чуже «іе»; подїлові числівники – роздїлові числівники, дієслова заіменикові або загальні – заіменикові або загальні дієслова, недоконані започинові дієслова – недоконані дієслова започинові; приказове притакливе речення – наказове притакливе речення, присудок (стягнений) – присудок (стягнений), дальший предмет, внутрішній предмет, наказове заперечне речення* та ін.).

The worked material will serve as a basis for studies in Ukrainian terminology, will promote the normalization and ordering of a specific terminology system. It can be used to compile a dictionary of linguistic terms of the end of the XIX – beginning of the XX century, which functioned in Western and Eastern Ukrainian grammars. The obtained information will supplement training courses of historical grammar, history of language, as well as special courses of the history of Ukrainian linguistics, historical terminology for students of philology.

Key words: linguistic term, linguistic terminology system of V. Simovych, grammars, phonetic term, morphological term, syntactic term, qualification works.

Підписано до друку 19.09.2019 р.
Формат 60×84/16
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 84. Наклад 100 прим.
Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 255-49-00, (032) 261-24-15
e-mail: pais.druk@gmail.com; http://www.pais.com.ua